

חיי היומיום של אסירי אושוויץ

גדעון גרייף

"...לתושבי פלאנטה זו לא היו שמות, לא היו הורים ולא היו ילדים. הם לא לבשו כדרך שלובשים כאן. הם לא נולדו ולא הולידו. נשמו לפי חוקי טבע אחרים. לא חיו ולא מתו לפי החוקים של העולם כאן..." (מתוך יחיאל דינור, "ק. צטניק", בעדותו במשפט אייכמן, בתוך, היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות, ב', ירושלים, מרכז ההסברה, 1974, עמ' 1122).

מעדויותיהם של הניצולים מצטייר מחנה אושוויץ באור מורכב ורב - רבדים, כמקום שאורחות החיים של אסיריו נעו על מסלולים שונים זה מזה, שלא בהכרח הצטלבו, אף אם מדובר במקום ובזמן זהים. יתרה מזאת, השם "אושוויץ", שנעשה סמל לפשעיה של גרמניה הנאצית כנגד העם היהודי והאנושות, נתפס בתודעת רבים - ואף מתואר ומבואר תכופות בחיבורים שונים - בצורה חד- ממדית ומצומצמת היקף, שאינה משקפת את ריבוי הפנים והמציאויות, שיצרו את רקמת המחנה. שפע העדויות שבידינו, ממקורות יהודיים ולא יהודיים, מאפשר לשרטט תמונה ריאלית של המחנה, לרבות חיי היומיום של אסיריו, וממנה עולה כי לא "אושוויץ" אחד היה בנמצא, אלא "אושוויץ" רבים, ולא דגם אחד של חיי היומיום התקיים בו, אלא דגמים אחדים. ה"פלאנטה" אושוויץ, לצד היותה עבור אלפים רבים שדה להתעללות, דה - הומניזציה, השפלה, הרעבה, ענישה ברוטאלית, שוד ורצח המוני, היתה לאלפים אחרים, אסירים גם הם, בו זמנית - מקום להתעשרות, תענוגות וסיפוק יצרים בהיקף ובממדים ללא תקדים. יממה אחת באושוויץ, שהייתה עבור אסיר פלוני גיהנום עלי אדמות, עברה בנעימים עבור אסיר אחר, בעל זכויות יתר, וסיפקה את תאוותיו ויצריו מלוא הכוס. זאת, משום ששיגרת חיי היומיום הייתה כפופה למספר רב של גורמים, והביאה לכך שאסירי המחנה ניהלו אורחות חיים שונות זו מזו באותו פרק זמן ותחת אותה מערכת אידיאולוגית, עקרונית ומנהלית שהנהיגו הגרמנים במחנה.

מהו מקור המציאות מרובת הפנים של חיי האסירים? זו נובעת, בראש ובראשונה, מהיות "אושוויץ" שם קולקטיבי לתשלובת של כ- 40 תת מחנות, הכפופים למפקדה שבמחנה האם - שלכל אחד מהם היה אופי משלו, משטר משלו ותנאים ייחודיים לאסיריו. מיקומם הגיאוגרפי של תת המחנות, אישיותם של מפקדיהם וסוגי העבודה שנגזר על האסירים לבצע בהם, היו מן הגורמים המשפיעים על חיי היומיום שלהם. לעיתים אפילו בתוך אותו מחנה או תת מחנה עצמו ניתן לצפות בהבדלים קיצוניים ביותר בחייהם של האסירים - וזאת בטווח של מטרים אחדים בגזרות השונות של המחנה. אם נתבונן על בירקנאו, תת המחנה הגדול והחשוב ביותר, נאתר על נקלה דוגמא מובהקת לקביעה זו, תוך כדי השוואת חיי אסירי "קומנדו

קנדה" לאלה של אסירי "פלוגת העונשין": הראשונים לא ידעו רעב מהו, ציידו את עצמם בפריטי רווחה ומותרות ועבדו בכל שעות היממה תחת קורת גג, יבשים ומחוממים. האחרונים - הועבדו בפרך תחת כיפת השמים, חשופים לעונשים גופניים אכזריים בלתי פוסקים, הורעבו והושפלו, סבלו מתנאי מגורים והיגיינה בלתי אנושיים. סיכויי ההישרדות של אנשי "קומנדו קנדה" היו טובים יחסית, בעוד שאסירי פלוגת העונשין נפחו את נפשם בזה אחר זה, כמעט בלא יוצא מן הכלל.

הבדל מכריע קיים היה באוכלוסיית אסירי אושוויץ למן תחילת קיומו של המחנה בין האסירים היהודים, לבין הלא-יהודים.

האסירים היהודים, נידונו בכל אחד ממחנות אושוויץ ובכל התקופות, לסבל הרב ביותר, להתעללות ולהשפלה הקשים ביותר, ליחס הנוקשה, האכזרי והלא-אנושי ביותר, לעומת חבריהם הלא-יהודים. מציאות זו מוכחת מעדויות יהודיות ולא-יהודיות גם יחד, לרבות זיכרונותיהם של אנשי ס"ס ששירתו במחנה. הדבר נכון גם לגבי היהודים שנכללו בקבוצות האסירים המוגדרות והמאופיינות, שנגזרו עקב סיבות המאסר והשילוח לאושוויץ: גם בהיותם מוגדרים כ"אסירים פליליים", "אסירים פוליטיים", "אסירים א-סוציאליים", אסירים הומוסקסואליים ושאר הקטגוריות שאליהן מוינה קהיליית האסירים - קופחו האסירים היהודים לעומת הלא-יהודים בקבוצות אלה ותנאי חייהם היו הגרועים והקשים ביותר.

נוהג קבוע במחנות הנאציים לסוגיהם היה מינוי אסירים לתפקידים שונים, זאת כדי להגביר את הפירוד הפנימי בקהל האסירים, להגביר את מרכיב החשדנות ולנצל את הכלל העתיק והיעיל של "עבד כי ימלוך". בעלי התפקידים השונים, אליהם נתמנו יהודים ולא-יהודים כאחד, יצרו באושוויץ שיכבה מיוחסת ועתירת זכויות והטבות, שניהלה אורח חיים אחר בצורה קיצונית מזה של ה"אסירים הפשוטים". החלוקה בין אסירים אלה לבין "אסירים בעלי תפקידים" ו"מיוחסים" ("פרומיננטים"), השפיעה על אופי חייהם של אסירים אלה, שמילאו תפקידים כמו "זקן הבלוק" (אחראי על צריף מגורים), "שטובנדינסט" (שרת הבלוק), "קאפו" (ראש פלוגת עבודה), בלוק-שרייבר (בלבלר הבלוק) ו"פורארבייטר" (פועל בכיר). "אסירים בעלי תפקידים" אלה עברו ברובם, עם הזמן, מטמורפזה מזוועת, ונעשו דומים יותר ויותר לאנשי ה-ס"ס מפעיליהם, חלקם אפילו אכזריים וסאדיסטים כלפי האסירים הכפופים להם יותר מהגרמנים עצמם. שכרם על צייתנותם העיוורת התבטא בטובות הנאה מסוגים שונים, בהטבות ובהקלות נדיבות ובאפשרות ליצור לעצמם ממלכה קטנה משלהם, המתנהלת מתוך שחיתות מוחלטת ואכזריות ללא מצרים. בעוד האסיר הפשוט טרוד בניסיונות הישרדות בסיסיים, עסקה שכבת המיוחסים במאמץ להגדיל את הונה ולהיטיב את תנאיה ואת תנאי מקורביה. אף כי לא כל בעלי התפקידים תואמים לתיאור זה, משקפת מציאות זו של ה"מיוחסים" את הרוב הגדול של נושאי התפקידים מקרב קהיליית האסירים. גם ביהודים - גברים ונשים - שנתמנו לתפקידים כמו "זקני - בלוקים" ו"קאפואים" דבקה לעיתים רוח

הגרמנים במחנה, והעדויות מדווחות על אחדים מתוכם, שהתעללו בשיטתיות באחיהם האסירים. לשמצה יצא שמן של האסירות היהודיות הסלובקיות, שהוצבו בתפקידי "זקנות - בלוקים" והפליאו את מכותיהן באסירות ה"בלוק" שלהן.

גורם מכריע נוסף בעיצוב חייו של האסיר באושוויץ היה מועד הגעתו למחנה. אסיר שהמספר המקועקע על אמת ידו השמאלית הצביע על מועד הגעה מוקדם, נחשב ל"וותיק", גורם שהיה בעל ערך כשלעצמו בקהיליית האסירים. שהות ממושכת במחנה הקנתה לאסיר בקיאות ברזי החוקיות הפנימית הבלתי כתובה של חיי המחנה ואפשרה לו לאתר את נקודות התורפה בתוך שלל האיסורים וההגבלות הנהוגות המחנה, יתרון שהגדיל באופן משמעותי את סיכויי ההישרדות. תנאי החיים של האסירים במחנה גם עברו תמורות יסודיות במשך שנות קיומו, ואין לדבר על תנאים זהים בכל אחת משנים אלה. סיכוי ההישרדות ותנאי החיים השתנו תכופות בהתאם להתרחבות הפונקציות של מחנות אושוויץ. עם הפיכתו לאתר הביצוע העיקרי של "הפתרון הסופי של השאלה היהודית", נוצרו במחנה אושוויץ ובייחוד בבירקנאו פונקציות חדשות של אסירים, שמולאו על ידי יהודים - למשל פלוגות ה"זונדרקומנדו". מקרב הטרנספורטים שהגיעו למחנה מוינו והופרדו אסירים יהודים שהופנו למחנה האם, ולתת המחנות האחרים וגורלם נבדל בצורה משמעותית: אסירות יהודיות ותאומים יהודים שימשו למטרות הניסויים הרפואיים, אסירים יהודים אחרים נבחרו לנגינה בתזמורת המחנה, חבריהם עבדו כפועלי כפייה בתת - המחנה "בונה" - גורלות שונים במגזרים שונים של מחנה אחד.

האסירים הלא - יהודים נחלקו גם הם על ידי שלטונות המחנה לקטגוריות שונות כדי לשבור את אחדות קהיליית האסירים ולמנוע התלכדות אפשרית שתופנה כנגדם. פרט לקטגוריות שמנינו, היו במחנה גם קבוצות זהות גדולות נוספות: שבויי המלחמה הסובייטים, צוענים, "עדי יהווה" וקבוצות נוספות. מעמדה ומצבה של כל קבוצה כזאת התאפיין בקווי היכר משלה. צא ולמד, שעל מנת לכתוב תיאור ריאלי של חיי היומיום באושוויץ, צריך להגדיר במדויק את גזרת המחנה שעליה מדברים, את השנה והחודש, את הקבוצה הייחודית שאליה השתייך האסיר ואת הפונקציה שמילא במחנה. כך נוכל להיטיב להכיר את התנאים הריאליים במקום שהיה גם "בית חרושת למוות", גם בית כלא ענק, גם תשלובת תעשייתית המעבידה אלפים בעבודת כפייה, גם מעבדה לביצוע ניסויים בשפני- ניסיון אנושיים, גם מרכז להחרמה ושוד מאורגן של רכוש האסירים והנרצחים, ושבו היו אף מוסדות עינוגים שמקומם לא יכירם לצד אלה שכבר נזכרו, כמו - בית קולנוע, בריכת שחיה, קזינו, זירת מופעים ובית בושת. כל האמור לעיל אינו עומד בסתירה לדגם ממוצע ושיגרתו של חיי היומיום במחנה, שבו נטלו חלק הפשוטים והמיוחסים גם יחד, היהודים והלא - יהודים, סדר יום שגילם בתוכו את עולם הרעיונות הנאצי, שמחנה הריכוז היה מביטוייו המובהקים.

העיקרון המוביל היה אפסותו של האסיר ושליה מוחלטת של אישיותו, זכאותו לזכויות אדם בסיסיות ולרכוש, תוך הדגשת עליונותו של משעבדו הגרמני הרשאי לעשות בו ככל העולה על רוחו. כפועל יוצא מכך, נגזרו על רוב האסירים תנאי חיים בלתי אנושיים, שנועדו בחלקם לצורך התעללות לשמה ובחלקם כדי להחיש את מותם. פרימו לוי, ניצול אושוויץ, כותב בהקשר זה כי באושוויץ שררה "אכזריות מיותרת, חסרת טעם, יצירתו של כאב שהוחלט עליו ככוונה תחילה, כאב שהיה מטרה בפני עצמה". אכזריות לשמה זו מוצאת ביטוי ביומו של האסיר למן היקיצה ועד לעלותו על משכבו, על הדרגש שבצריף.

ה"אפל" - המסדר - שהתקיים בסמוך להשכמה אלימה וברוטאלית של האסירים, היה לציר מרכזי בסדר היום של כל יושבי המחנה. מפעולה שנועדה לצורך מניית האסירים במטרה לוודא שאיש מהם לא נמלט מהמחנה או נעדר ממנו, נעשה המסדר לזירת התעללות והשפלה, ענישה פומבית והוצאה להורג שתכליתם להטיל אימה ופחד ולהרתיע את האסירים מניסיונות המלטות מן המחנה. המסדר, שהחל דקות אחדות לאחר הנץ החמה, היה לסיט היומי של כל הנאלצים להשתתף בו. לעיתים ארך המסדר שעות ארוכות, זאת כאשר התעורר החשד לבריחת אסירים או להיעלמותם. מסדרים ממושכים כאלה גבו קורבנות בנפש. המסדרים התקיימו תחת כיפת השמיים בכל תנאי מזג האויר ולו במסכת התעללויות וענישה פומבית, לרבות תלייה על הגרדום. במשך היממה נתקיימו לרוב שני מסדרים, בבוקר ובערב, ובתקופות המאוחרות לקיום המחנה - פעם אחת ביום. "בשעה ארבע" כותב סיני אדלר "היה עלינו להתייצב ברחבת צריף מגורינו, צריף צריף ואנשיו בשורות שורות ארוכות, ואז התחילה הספירה. הממונים עלינו ערכו אתנו תרגילים של 'עמוד דום' ו'עמוד נוח', כן לימדו אותנו כיצד להסיר את כובעינו, כולנו בבת אחת [...] האחראי על כל צריף מסר על מספר תושבי הצריף, ואיש הס"ס מנה אותם... במקרה שהמספר הנקוב לא התאים למספר המחייב, החלו לספור מחדש את כל האסירים. הם ספרו וספרו עד שהמספרים תאמו לרשימותיהם".

בעלי התפקידים למיניהם היו פטורים, לרוב, מחובת העמידה במסדר עם שאר האסירים, ובכך נחסכה מהם מנת סבל, השפלה והתעללות.

זמן קצר ומוקצב ניתן לאסירים כדי לעשות את צורכיהם ולהתרחץ. בשנים 1942 - 1943 כלל לא היו מבני שירותים או מקלחות במחנה בירקנאו. האסירים עשו את צורכיהם במתקנים פרימיטיביים של שדה, ולרחצה הובאו באופן אקראי אל ה"סאונה" המרכזית.

מ-1943 ואילך נבנו בבירקנאו צריפי מקלחות ובתי שימוש, שהיו גם אמצעי התעללות והשפלה, מהיעדר בהם כל פרטיות: בשירותים ישבו האסירים על גבי מבני בטון נמוכים שבהם פעורים חורים, ללא מחיצה, ללא נייר טואלט ללא מים זורמים ובהגבלת זמן. במשך שעות היממה נאסר על האסירים להשתמש בשירותים על פי צורכיהם, אלא רק בזמנים שנקבעו שירותית על ידי הקאפואים והמפקחים למיניהם.

מיד בתום המסדר שתו האסירים בחופזה את מחצית הליטר של תחליף קפה או תה מעשבים. זו הייתה "ארוחת הבוקר" שלהם. המזונות שניתנו לאסירי אושוויץ היו דלים הן בכמותם והן בערכם התזונתי. הם הכילו רק מקצת הקלוריות הדרושות לאדם מבוגר כדי להתקיים. לפי התקנות, היה אמור כל אסיר לקבל כ- 1700 קלוריות לאסיר המועסק בעבודה קלה, וכ- 2,150 קלוריות לאסיר המועסק בעבודה קשה. למעשה קיבל הראשון כ- 1,300 קלוריות, והשני - כ- 1,700 קלוריות. חלק מבעלי התפקידים נהגו לגנוב את המזונות היקרים יותר, כמו לחם, סוכר, בשר ומרגרינה. לאסירים הותירו את המזון הרקוב וחסר הערך התזונתי. "ארוחת הצהרים" הסתכמה בכ- 1 ליטר מרק שהיה לרוב מלוכלך ומצחין, עשוי מלפת ותפוחי אדמה. לעיתים כלל המרק גם כמה חתיכות בשר. בערב קיבלו האסירים כרבע כיכר לחם (כ- 300 גרם) וחתיכת מרגרינה (עשירית או אחד חלקי שנים-עשר החבילה), ובימים שבהם לא חולקה מרגרינה - 30 גרם נקניק. פעמיים בשבוע חולקה כפית ריבת סלק. תוספות לחם ונקניק שאמורות היו להינתן פעמיים בשבוע - לא תמיד ניתנו. תוצאה בלתי נמנעת מתת - תזונה זו הייתה עיסוק יתר של האסיר, הן במחשבתו והן במעשיו, בנושא השגת המזון וסיפוק הרעב המציק. עבור האסירים, שנאלצו להתקיים אך ורק מן המכסות הרשמיות - ושקשריהם, מעמדם המיוחד או "פרוטקציה" מסוג כלשהו לא עמדו לזכותם - היו הרעב והשלכותיו עניין אובססיבי שאינו מרפה ועלול להוליך את האדם לאיבוד צלם האנוש שבו. שיאה של התופעה הוא ה"מוזלמניות" שאליה הגיעו אסירי אושוויץ המורעבים. קצטניק מתארם ב"סלמנדרה":

בני אדם שמשקלם כמשקל עצמותיהם, ומעיהם דקיקים כקורי עכביש. המוזלמן לא חש עוד רעב ולא יכול לאכול. וזה סימנו המובהק: כשראו אחד נושא אתו שתי מנות לחם, ידעו כי עשיר זה כבר היה למוזלמן. לא שנפל לו פתאום בירושה אוצר גדול כזה אלא להיפך: עתיד הוא להוריש לאחרים.

אך בלע המוזלמן משהו אל קרביו, מיד התריז. לפיכך היו המוזלמנים שרויים על-הרוב במחארה, מכנסיהם מלוכלכים תמיד בצואה רירית, בידם האחת לופתים הם בכל כוח את מנת הלחם, ובידם האחרת מקנחים את שלשולם. מתוך פיהם וחוטמם, מתוך עיניהם ומתוך כל פתחי גופם זבה הייתה ליחה. אל המוזלמן צריכים היו לדבר פעמים מספר עד שהגיעו הדברים אל מוחו. אך על לחמו הוסיף לשמור מכל משמר. תת-ההכרה שלו, זה חוש הקיום האושוויצי המיוחד קודם הגיעו לדרגת מוזלמן היה ער בקרבו לשמור על מנת - לחמו לבל יגנבוה. אף כי עדיין לא אכל את מנת-אתמול, ולא יאכלנה עוד.

עד בוא יום הסלקציה. (מתוך ק. צטניק, סלמנדרה: כרוניקה של משפחה יהודית במאה העשרים, תל אביב, א' לוי-אפשטיין-מודן, 1975, עמ' 152).

בתופעת הרעב ניסו האסירים להלחם בדרכים שונות בהקדישם לכך זמן ומחשבה. אחת הדרכים המקובלות בקרב אסירי אושוויץ הייתה ה"אורגניזציה", שפירושה "ארגון", ובמילים אחרות: גניבת מזון מכל הבא ליד, אם ממחסני הגרמנים, אם מן המטבח ואם מאסירים אחרים בעת שנת הלילה. הצטיידות במזון נוסף נתפסה כהבטחת המשכיות החיים, לפחות לזמן מה. הללו, שכוחם ב"ארגון" לא עמד להם בארגון ושלרוע מזלם לא עבדו במטבח ואף לא נהנו מקשרים במקום עבודה מושך זה - נאלצו להסתפק בחלומות ובהזיות על עולמם הקודם, שבו היו שבעים. סיפר יצחק בורלא:

רעב! המילה טעונה כה הרבה ייסורים. זה חודשים שאני מעונה בידי הרעב. אני זוכר כמה שעות של אחר צהרים בימי שבת וראשון. יכולתי לראות על הדרגשים ממולי את האסירים הפוליטיים, או את הפושעים הפולנים, הגרמנים והצ'כים. הם קיבלו חבילות מבתיים, הם פרסו לחם לבן, נקניקים, גבינה וקוטלי חזיר. נעצתי לרגע מבט חוזר, ואחר כך כיסיתי את ראשי בשמיכה, וניסיתי להסיח את דעתי מן המראה שראיתי. (מתוך, יצחק בורלא, כימירה, תל – אביב, המכון לחקר יהדות סלונקי, 1995, עמ' 71-72).

המסדר לא היה המסגרת היחידה בה נאלצו האסירים להתייצב במשך היממה כדי להימנות או להיענש לעיני חבריהם. לעיתים מזומנות ערכו הגרמנים "סלקציות" בקבוצות אסירים מוגדרות, אם לשם איתור חולים במחלות מידבקות או נשים בהיריון, אם לשם צמצום מכסת האסירים ואם לשם בחירת אסירים חדשים לתפקידים שונים במחנה. ה"סלקציות" נערכו במפתיע ושיטותיהן התחדשו חדשות לבקרים בהתאם למידת אכזריותו וכושר המצאתו של מארגן ה"סלקציה":

הגיעה פקודה שעל כולנו להתייצב במגרש כדור הרגל של הס"ס. התכונה הייתה גדולה. פתאום עבר רעד במחנה, כאילו הכה בנו זרם חשמל, הופיע 'מלאך המוות' ד"ר מנגלה, רכוב על אופניו... הוא סקר את המגרש ומבטו נפל על נער כבן 15... מנגלה שאל בן כמה הוא. הנער רעד ואמר: אני בן 18. מנגלה התרגז מאד והתחיל לצעוק: 'אני אראה לכם! הביאו לי פטיש, מסמרים וקרש!' תכף רץ מישהו להביא ואנו עומדים בדומייה מוחלטת, דממת מוות... מנגלה ציווה לסמר את הקרש אל עמוד של שער המגרש, במקביל לקרקע, ובגובה קצה ראשו של אחד הנערים הגבוהים. אז ציווה שנעבור מתחת לקרש הזה... הבנו, כי מי שלא יגיע לגבה הקרש דינו למות... כל אחד התחיל להתמתח. אני התייאשתי, כי נערים גבוהים ממני לא השיגו את הגובה הדרוש... אחי עמד על ידי, הוא היה מהגבוהים... לחש לי: 'אתה רוצה לחיות, תעשה משהו!' התחלתי לתחוב אבנים לנעליים מתחת לעקב. היו לי נעליים גדולות ממידתי, אבל לא יכולתי לעמוד על האבנים... אחי נתן לי את הכובע שלו, קרעתי אותו ותחבתי לנעליים מעל לאבנים... גם עם זה לא היה לי סיכוי לעבור... חיפשנו תחבולה.

הנמוכים, שהועמדו בצד אחד הסתננו לקבוצה האחרת, של הגבוהים. מנגלה צעק:
'חבלה! כולם יעברו עוד פעם...'! הצלחתי שוב להסתנן לגבוהים... היינו כאלף נערים...
האחרים נכלאו בשני צריפים ונשלחו לתאי הגזים. (מעיד יוסף קליינמן).

המסדר וה"סלקציה" היו רק מקצת ממסכת הייסורים שעברו על האסירים במהלך שעות היממה. עונשים גופניים על הקלה שבעבירות או בלא עבירה של ממש כלל, מניעת מזון וגילויים של סדיזם וברוטאליות היו דבר יום ביומו. גם רבות מן העבודות שהוטלו על האסירים - חלקן עבודות פרך - לוו בהתעללות ובענישה גופנית. סבל רב נגרם לאסירים לא רק מן ההתעללות הפיזית המתמדת, אלא גם מן ההתעללות הנפשית שביטויה בהשפלות שיטתיות.

היבט מרכזי בחיי היומיום של האסיר, היה התמודדותו עם אמצעי ההשפלה הקשים שהנהיגו הגרמנים ושנועדו ליטול מן האסיר את צלם האנוש שלו ולבזותו בעיני עצמו ובעיני זולתו. אחד האמצעים הבולטים והמרושעים היה אילוצם של האסירים להתייצב עירומים כביום היוולדם לבדיקות הרפואיות ול"סלקציות" השונות: "מצב חוזר ונשנה, אופייני ומלא משמעות, כדברי פרימו לוי ב"השוקעים והניצולים":

גם זו הייתה אלימות עם שורשים של נחיצות. (ברור שיש להתפשט כדי להתקלח או בשח בבדיקה רפואית), אבל היא פגעה בגלל ההפרזה המיותרת שבה. היום בלאגר היה משובץ באינספור התערטלויות מציקות: לבדיקת כינים, לחיפושים בבגדים, לבדיקת גרדת, לרחצת הבוקר; ונוסף על כך - לסלקציות התקופתיות, שבהן החליטה 'ועדה' מי כשיר עדיין לעבודה ומי, כנגד זה, נועד לחיסול. והנה, אדם עירום ויחף מרגיש שעצביו וגידיו נגדעו: הוא טרף חסר הגנה. הבגדים המזוהמים שחולקו וגם נעלי סוליות העץ הגסות, הם אכן אמצעי הגנה ראויים אבל אין לוותר עליהם. מי שאין לו בגדים ונעליים כבר אינו נתפס בעיניו הוא כיצור אנושי, אלא כתולעת: עירום, איטי, נקלה, מוטל על הקרקע. הוא יודע שייתכן כי יימחץ בכל רגע. (מתוך, פרימו לוי, *השוקעים והניצולים*, תל - אביב, עם עובד, עמ' 88).

יום העבודה של האסיר נמשך שעות רבות: בקיץ לפחות 12 שעות, ובחורף קצת פחות. אם מצרפים למשך שעות העבודה גם את ההליכה ברגל, שארכה לעיתים זמן רב, הרי שעבודתו של האסיר נמשכה מעלות החמה ועד שקיעתה. המסגרת הבסיסית לעבודת האסיר הייתה הקומנדו שבו היו לעיתים עד אלפי אסירים. פלוגות עבודה אלה, שהפיקוח עליהן היה בידי "קאפואים" שמעליהם "אוברקאפואים" (ה"קאפואים" הראשיים), עבדו הן בתוך המחנה והן מחוצה לו. בתוך גבולות המחנה היו לרוב מקומות העבודה המועדפים והקלים יחסית כמו המכבסה, המטבח והמחסנים השונים. במקומות עבודה אלה חסו האסירים תחת קורת גג וקיבלו לעיתים תוספת מזון. מקום העבודה הנחשק ביותר, בגלל יכולת עובדיו להשיג בעבור עצמם מכל טוב, היה "קומנדו קנדה". אנשי קומנדו זה, שהוציאו את רכוש אנשי

הטראנספורטים מתוך הקרונות והביאוהו למיון בצריפי הענק, נודעו כעשירי האסירים במחנה, וניהלו מסחר ער בדברי הערך שנטלו, הן עם אסירים אחרים והן עם אנשי הס"ס שבמחנה. רבים מאנשי קומנדו זה, יהודים ברובם, הושחתו ואיבדו כל רסן, והיו בהם שליבים נעשה גם וקהה לנוכח אסונם של היהודים המובאים להשמדה: "אנשי קומנדו קנדה, עמוסים לחם, סוכר, מדיפים בושם וניחוח לבנים נקיים, מסתדרים לקראת חזרתם... ימים אחדים ידברו במחנה על טראנספורט סוסנוביץ-בנדין. זה היה טראנספורט טוב, טראנספורט עשיר." תיאור מצמרר זה מביא תדיאוש ברובסקי, סופר פולני לא-יהודי בסיפורו "גבירותי ורבותי! אל תאי הגזים בבקשה!".

פלוגות העבודה הגדולות שמחוץ למחנה עבדו בחפירות, בייבוש ביצות, בבניית מערכת הביוב, בפירוק אווירונים פגועים, בסלילת דרכים. אחרים עבדו במשקים חקלאיים גדולים בסביבות בירקנאו. אלפי אסירים עבדו בתעשיות הנשק והתחמושת שהוקמו באזור אושוויץ, כמו מפעלי "אוניון". בתת המחנה אושוויץ מספר 3 הקימו תשלובות גרמניות כמו "קרופ", "סימנס" ו"אי גה פארבן" מפעלים גדולים, בין השאר לייצור גומי ובנזין סינתטיים. כתוצאה מן היחס האכזרי לאסירים שנשחטו עד שארית כוחותיהם, עד להגיעם למצב של שבר כלי, בלא תזונה מספקת, בלא טיפול רפואי, ובליוי עונשים גופניים סדיסטיים - מתו אלפי אסירים במפעלים אלה. כך שימשה העבודה באושוויץ כאמצעי נוסף להמתה המונית של אסירים השמדה באמצעות עבודה. רבות מהעבודות שהוטלו על אסירי אושוויץ היו עמל עבדים לכל דבר.

כאן המקום לציין, שלעבודת הפרך והעינויים הגופניים נוספו במזיד גם ייסורים נפשיים בדמות התזמורות אשר בשערי המחנה. נעימותיהן ומנגינות הלכת שהשמיעו בצאת הקומנדו'ס לעבודה ובחזרתן לעת ערב, כשהם נושאים את המתים והחולים נועדו לייסר את האסיר, לבוז לו ולזרות מלח נוסף על פצעיו.

כל אותן פעולות יומיומיות קבועות ושגרתיות דרשו מהאסירים כוחות נפשיים על - אנושיים: היה עליהם להתמודד עם מצבים בהם לא נתקלו בעברם, הם הוצבו מול דילמות ששום חברה אנושית לא ידעה בתקופות קודמות, והוכרחו להתגבר על מצבור בלתי נדלה של גזירות וקשיים שהוטחו במזיד ובמכוון כדי לערער את חוסנם הנפשי והגופני ולעשותם מכונות על שתיים. הגרמנים גזלו מן האסיר את זהותו האנושית ואת ה"אני" שלו למן כניסתו למחנה. אחת הפעולות הראשונות הייתה גזל שמו של האסיר והמרתו במספר המקועקע על אמת ידו השמאלית. חיה קרוין, ניצולת בירקנאו ובודי, תת - מחנה של אושוויץ, כתבה בזיכרונותיה:

מרגע שדרכנו במחנה, איבדנו את "אניותנו". ה"אני" הפך לאין. נעשינו ליישות קולקטיבית, במובן המדכא והמעליב של המילה. כאשר נגזזו שערותינו, עברנו עוד שלב באובדן עצמיותנו. ה"אני" הפרטי שלנו נגזז, נגזז כמעט כולו. כולנו היינו לאחת.

עברנו חוויות זהות, נדרשנו לתפקד כגוף אחד, ותודעתנו האישית הלכה והתערפלה. רק יצר ההישרדות המשיך לפעם בנו, בכל אחת על פי כוחה [...] בקושי יכולתי לקרוא את המספר שלי - 27342, אך הוא הוטבע בדמי. מרגע זה נמחקו שמותינו. (מתוך, חיה קרוין, *קח אותי איתך*, תל - אביב, משרד הביטחון - הוצאה לאור, תשנ"ו, עמ' 41).

עוד נדרשו האסירים להתמודד עם תחושת השכול ולהטמיע את עובדת הישארותם לבדם בעולם. אם רצו להמשיך ולחיות - היה עליהם לשכוח את העולם הקודם שממנו באו, את בית אבא ואמא, את אחיהם ואחיותיהם, את ילדיהם ושאר קרובי משפחתם. גלישה לייאוש ואובדן רצון החיים היו השלב הוודאי בדרך אל תאי הגז. ברם, היו אסירים אחרים שללא מאגר הזיכרונות היו מאבדים את ניצוץ החיים האחרון. כתב תדיאוש שטבהולץ, רופא צעיר מוורשה שהגיע לאושוויץ ממיידנק:

מכתבים... אינני מקנא באיש כמו באלה שמקבלים מכתבים. לאיזו מטרה אני, בעצם, חי? מה מחכה לי אחרי שחרורי? לא נותר לי קרוב. איש לא יברך אותי לשלום, איש לא ישמח בשיחורוי ואיש לא יתאבל על מותי. בעצם, מי בכלל יידע שמספר 126604 הצטרף לחבורת מלאכים? כך אני חושב לעצמי במרירות. הדבר היחיד שנותר לי הוא הזיכרונות: אמא, אבא, פרדיה והבית המשפחתי, החם, האהוב. (מתוך, תדאוש שטבהולץ, *שבעה מדורי גהינם*, תל - אביב, משרד הביטחון - הוצאה לאור, 1992, עמ' 190).

ומי שלא הסתפק בזיכרונות מצא את חיזוקו הפנימי באמונה דתית. סיני אדלר מספר: "נכנסתי לאחד הצריפים העזובים [...] ושפכתי את לבי בתפילה. נדמה לי שמעודי לא התפללתי תפילה מעומק הלב כמו אז. הלא ברגעים כאלה מוכרח כל אחד להרגיש שרק בורא העולם הוא היחידי שיכול להצילו. וחכמינו ז"ל כבר לימדונו, שאפילו חרב חדה מונחת על צווארו, אל יימנע עצמו מן הרחמים [...] יום יום היינו מתאספים באחת מפינות הצריף לתפילה בציבור, וגם זוג תפילין משותף היה לנו, כך שגם את המצווה הזאת יכולנו לקיים. (מתוך, סיני אדלר, *בגיא צלמות*, עמ' 32 - 33).

רבים מהאסירים היהודים שומרי המסורת סיכנו את נפשם כדי לשמור על כשרות, כדי לקיים את צום יום הכיפורים כהלכתו ולשמור על קדושת השבת ומועדי ישראל. מובן הדבר, שתנאי המחנה לא אפשרו, בדרך כלל, את קום המצוות, ולסבל הכללי שהיה מנת חלקו של כל אסיר, נוסף עבור היהודי הדתי גם סבל אי קיום המצוות. במסגרת ניסיונות העמידה של האסירים ראוי לציון המאבק הרוחני, שבא לביטוי בפעילות תרבותית ואומנותית, ביצירה ספרותית ומוסיקלית - למען שמירת צלם האנוש אותו ניסו הגרמנים לעקור מן השורש. פעילות מחתרית של יהודים ולא יהודים ששיאיה היו הקמת "קבוצת המאבק הבינלאומית"

ומרד ה"זונדרקומנדו" ב- 7.10.1944, מוכיחה כי לא כבה זיק התקווה והאופטימיות אצל רבים מאסירי אושוויץ, יהודים ולא יהודים כאחד.

חלק בלתי נפרד מחיי היומיום של האסיר היה המאבק הסיזיפי במחלות ובמגיפות למיניהן. למצבם הבריאותי הרעוע של האסירים תרמו התזונה הלקויה, חוסר התנאים ההיגייניים, וההתעללות הגופנית. בין האסירים פרצו מגיפות של טיפוס, דיזנטריה, גרב, בצקת, תסמונות חוסר ויטמינים, דלקות למיניהן ומחלות אחרות. למעשה לא היה אסיר אחד באושוויץ שהיה בריא לחלוטין. רוב האסירים העדיפו להמשיך בעבודה ולא להתייבב לבדיקה רפואית או להתאשפז ב"בית החולים" המרכזי לאסירים שהוקם בגזרה Blif, בידעם מניסיונם כי השחות במקום זה לא רק שלא תתרום להחלמתם בהיעדר תרופות וטיפול רפואי הולם - אלא אף תחיש את הגעתם אל תאי הגז. אין כל דמיון בין מוסד רפואי המוכר לנו לבין צריפי בית החולים באושוויץ, הוא מקרי בלבד. לכך יש להוסיף עוד את אותה קבוצת רופאי ס"ס שלא נרתעה מלבצע ניסויים נפשעים בגופם של אלפי אסירות ואסירים, יהודים ולא-יהודים. ניסויים אלה, שנעשו בתנאים לא-אנושיים, ולרוב בלי הרדמה, כללו עיקורים, סירוסים, הקרנות רנטגן, כריתת איברים, השתלת רקמות נגועות בגורמי מחלות ועוד. במרפאותיהם ובמעבדותיהם של רופאי הס"ס (שהידועים לשמצה שבהם היו: מנגלה, שומן, קלאוברג, טילו ודרינג) אולצו לעבוד גם רופאים ואחיות יהודיים. אלה השתדלו לעשות כמיטב יכולתם להקלת ייסוריהם של קורבנות הניסויים. זכור לטוב הוא הרופא היהודי ד"ר סמואל, שעבד בבלוק 10 במחנה האם, שם חיבל בהצלחה בנייתוחי העיקור בנשים יהודיות ואפשר להן בכך להיכנס להריון לאחר שחרורן.

במחנה היו קבוצות אסירים שסבלו במיוחד מבריאות לקויה ומשיעור תמותה המוני. בין אלה בולטים הצוענים, ובעיקר ילדיהם, וכן יהודי יוון ויהודי הולנד. קבוצות אלה לא עמדו בתנאים הלא - אנושים ולא הספיקו להתרגל לתנאי הגיהנום שאליהם הובאו. יהודי יוון, ובראשם יהודי סלוניקי, היו האומללים והמקופחים שבמחנה. הם לא הסתגלו לחורף הפולני הקשה וסבלו מהקור, וכן דיברו בשפות שלא היו נפוצות במחנה כמו לאדינו, צרפתית ויוונית. רבות המנערות היהודיות היווניות היו קורבנות לניסויים הרפואיים.

רע ומר היה גורלם של הילדים במחנה. רק במקרים נדירים הצליח ילד לעבור את ספו של מחנה אושוויץ - מחנה שנועד למבוגרים בלבד, מהם ניתן לסחוט את הכוחות בעבודת פרך בטרם יישלחו למשפוחות. אך חרף זאת היו ילדים בני גילאים שונים באושוויץ, וחלק מהם אפילו ניצל. מקרה הצלה אופייני הוא זה של הילד אוטו דב קולקא, שאביו, אריך קולקא, היה בעל מעמד מיוחד במחנה בזכות הוותק והמקצוע, והוא הצליח לגונן על בנו עד לפינוי המחנה. הילד אוטו דב הוא כיום פרופסור להיסטוריה באוניברסיטה העברית בירושלים. סלקציות מיוחדות לאיתור ילדים נערכו באושוויץ מדי פעם. ילדים רבים שימשו כ"פיפלים", משרתים אצל מיוחסים למיניהם כמו קאפואים וזקני בלוקים. הללו ניצלו אותם בלא רחם,

מכל בחינה אפשרית. "בלוק הילדים" שב"מחנה המשפחות" שנחשב לפלא ולנס במציאות של אושוויץ על כל מחנותיו, נתקיים זמן מוגבל בלבד. רוב רובם של הילדים נרצחו בתאי הגז, הם ומחנכיהם המסורים ורק הודות לשרידים המעטים מאותה סאגה חינוכית מופלאה, עלה בידינו לשחזר את סיפורו של בלוק 31, שלא היה לו אח ורע בכל תולדות מחנה אושוויץ.

בין הקבוצות הבולטות של אסירים שסבלם היה לבלי נשוא, היו הנשים האסירות, יהודיות ולא - יהודיות, שההתעללות בהן מצד נשות הס"ס הייתה לא פחותה מזו של הגברים: חברותינו גוועו לנגד עינינו. פלה בת ה-17 ביקשה יום אחד להישאר בבלוק בשעות העבודה. היא ידעה, שבכך חתמה במו-ידיה על גזר דינה, אך המוות נראה לה כהקלה. ואומנם נלקחה בו ביום לבלוק 25. אנו, החסונות יותר, חפצות החיים, המשכנו להיאבק על חיינו, על כל יום ויום, על כל רגע.

בינתיים נאלצנו להסתגל לשינויים מסוגים שונים, גם לאובדן המחזור החודשי... כל כוס תה, כל צלחת מרק, מכילות ברום, חומר הרדמה שמונע התרגשות ובולם את התפקוד הביולוגי הנשי. -

אך היו גם נשים יהודיות שנמנו על בעלות התפקידים המיוחסות שגורלן היה שונה: הסתדרנו בחמישיות לפי סדר האלף-בית - וניגשנו אל "אשת הגסטפו", כפי שכינו אותה. בעצם, הייתה יהודיה סלובקית שלאחר שנתיים ויותר במחנה דמתה לגרמניה מבטן. (מתוך עדותה של חיה קרוין).

בתום יום העבודה הוכרז במחנה הסגר והאסירים נסגרו בצריפיהם. בצריף תפסו את מקומם על הדרגשים הצפופים, בהם מוקצה לכל אחד שטח מצומצם ודחוק, עם בגדיהם שורצי הכינים ולבניהם המטונפים, אותם לא ניתן להם להחליף מזה חודשים. מאות האסירים שגדשו את הצריף, מהם חולים במחלות מידבקות, משתעלים וגונחים, הדירו שינה זה מעיני זה ועשו את הלילה, בלית ברירה, למסויט ורווי סבל. אם נזקקו לשירותים במשך שעות הלילה, היה עליהם להסתפק במספר דליים שעד מהרה עלו על גדותיהם ותוכנם הציף את רצפת הצריף. בימי החורף הקשים סבלו האסירים מהקור הכבד בצריף, שבדרך כלל לא פעלה בו ההסקה. שמיכותיהם הקלות ולבושם הדק לא הספיקו כדי לחמם את גופם בטמפרטורת החורף הפולני.

ועם זאת, שעות הלילה היו היחידות במהלך היממה כולה בהם יכלו אסירי אושוויץ לשהות במחיצת עצמם, בלא נגישות אנשי הס"ס ובעלי התפקידים. בשעות אלה של ערב ולילה ניסה כל אחד למצוא מזור לנפשו, ללקק את פצעיו ולגייס כוחות נפש וגוף להמשיך במאבק ההישרדות היומי. בקדמת הצריף, בחדרון הפרטי שלו, עסק מן הסתם, "זקן הבלוק" בספירת החפצים ששדד ומנות המזון שהחרים מפיות האסירים. יחד עם עוזרו הלבולר תכנן, כנראה, את מנת השחיתויות והגזל של יום המחרת.

והייתה גם קבוצת אסירים שהייתה באותן שעות בעיצומה של משמרת הלילה שלהם: מוקפים בגוויות ובאפר, בעצמות כתושות, בשיני זהב שנעקרו ובשיער אדם שנגזז עשו אנשי ה"זונדרקומנדו" היהודים את הנראה שבמשימות, שנגזר על אסירים באושוויץ לבצע. הם היו פועליו מאונס של "בית החרושת למוות" אושוויץ. בלא ספק האסירים האומללים והשבורים ביותר בכל אוכלוסיית האסירים שבמחנה. כתביהם החשאיים שהותירו לדורות הבאים הם מהמסמכים המרגשים והאותנטיים ביותר של תולדות אושוויץ והשואה כולה. הם, שהיו עדים ל"פתרון הסופי" מהווים את תמצית הטרגדיה של העם היהודי בתקופת השואה.

מקור : בשביל הזיכרון, 28, 1998, ע"מ 17-25.